

פרק עשירי

המפגש של היהדות עם המודרניות

העת החדשה באירופה הביאה למפנה בקיום היהודי. המעבר מקיום יהודי בעולם מסורתי לקיום בעולם מודרני עיצב את היהדות בצורות חדשות. השפעתה של המודרניות על כל תחומי החיים חייבה התייחסות והתמודדות עם שלל תופעות חדשות שיהודים נחשפו אליהם לראשונה. כדי להבין את עומק התמורה שחוו יהודים, יש להבין את ההקשר ההיסטורי והחברתי הכולל של החיים באירופה בעת החדשה. העת החדשה המודרנית מתאפיינת בשינויים עמוקים בתחומים רבים: ביחס לדת, בתחום ההשכלה, בטכנולוגיה ובפוליטיקה. המכנה המשותף לרבות מן התמורות המודרניות הוא המעבר של עוצמה, כוח וידע מגורמים גדולים ורחוקים אל האדם עצמו. היכולת להבין את העולם ולהתמודד עם אתגרי הטבע עוברת מחזקתו הבלעדית של האל והפרשנות הדתית והמיתית – לכוחה של התבונה האנושית והפיתוח הטכנולוגי. כוחות השלטון הפוליטיים עוברים מהמלך הרם והנישא אל האזרחים השולטים בחייהם דרך המנגנון הדמוקרטי. נתבונן בתמורות של העת החדשה כדי להבין את התהליכים שעבר העם היהודי בתקופה זו.

א. מקודש לחולין וממיתוס לתבונה

החל מהמאה השש-עשרה עוברת החברה האירופית תהליך הדרגתי של שינוי תודעתי. יותר ויותר תופעות אנושיות וטבעיות עוברות מחזקתו של העולם המקודש – הכנסייה והדת – לעולם החול. כך כותב יהושע אריאלי: "המונח חילון מציין תהליך המעביר יש מסוים אל רשות התחום החילוני, אל רשות העולם הזה [...]. הוא מגדיר יחס בין מה ששייך לרשות העולם, הסקולום, לזה הנמצא ברשות ובסמכות הכנסייה, תחום הקודש והחסד."²¹¹ המעבר הזה קשור להתפתחות ההשכלה והידע המדעי בקרב שכבות רחבות יותר באוכלוסייה. תחומי ידע רבים עוברים לשליטתם

211. יהושע אריאלי, היסטוריה ופוליטיקה, תל-אביב, 1992, עמ' 167.

של מומחים המתבססים על ידע תבוני נסיוני שאינו ידע דתי. דוגמה טובה לכך היא החקלאות – הבסיס לקיום החומרי של האדם בטרם המודרנה. תלות האדם בהצלחת עבודתו החקלאית היא, על פי הגישה הדתית, תלות בחסדו של האל. המקרא וספרות חז"ל קובעים שהצלחה חקלאית, אדמה פורייה, גשמים היורדים בעתם הם מתנת האל. ואילו בצורת, מגיפה, או התפשטות של מזיקים המכלים את התבואה, הם עונש אלוהי על התנהגות חוטאת של האדם והחברה. ההסבר הדתי לתופעות הטבע הוא הסבר כולל, המפרש את המציאות כולה ונותן לה מובן ומשמעות. ההסבר הדתי גם קובע את דרכי ההתמודדות עם המצוקה האישית והחברתית. ביטוי מובהק לכך אפשר למצוא בקטע הבא, שאותו נוהגים לומר פעמיים ביום בתפילה:

וְהִיא אִם שָׁמַעַתְּ שְׁמַעְנוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעַבְדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם: וְנָתַתִּי מָטָר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסְפַּף דְּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ: וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשׂדֶךָ לְבַהֲמֹתֶךָ וְאֶכְלַתְּ וְשָׂבַעְתָּ: הַשְּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: וְחָרָה אַף ה' בָּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדְּתֶם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטְּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לָכֶם (דברים יא, יג-יז).

ההתפתחות המדעית והטכנולוגית נגסה אט-אט בהסבר הדתי. הניסיון המדעי מסביר את הסיבות לתופעות הטבע ואף מציע להן פתרונות. ההצלחות המדעיות מאפילות על ההסבר הדתי ובעיקר נותנות מענה טוב יותר למצוקה האנושית. לשינוי זה השפעה על התודעה הדתית של האדם בשל עומק ההבדל בין ההסבר הדתי למדעי. ההסבר הדתי רואה את מרכז הכוח באל ואילו ההסבר המדעי שואב את כוחו מן החוכמה האנושית. אי אפשר להתווכח עם האל ועם נציגיו ויש לקבל את גזירת השמים כפי שהיא. לעומת זאת, ההסבר המדעי והפתרון הטכנולוגי עומדים כל הזמן בביקורת ועליהם להיות מסוגלים לשנות ולשפר את עצמם כדי שאכן יינתן מענה למצוקה. עמנואל קאנט, מההוגים המרכזיים של המודרניות, ניסח את רוחה של הקדמה במאמרו **תשובה לשאלה: נאורות מהי?**: "נאורות היא יציאת האדם מחוסר-בגרותו שהוא עצמו אשם בו. חוסר-בגרות הוא אי-יכולתו של אדם להשתמש בשכלו בלי הדרכת הזולת [...] אזור אומר להשתמש בשכלך שלך! היא איפוא סיסמת הנאורות."²¹²

212. מתוך: עזמי בשארה (עורך) הנאורות – פרויקט של נשלם? תל-אביב, תשנ"ז, עמ' 45.

לשינוי תודעתי זה קרא מקס וובר "הסרת הקסם מן העולם."²¹³ העולם העתיק היה עולם בלתי מובן לאדם ובעיקר בלתי נשלט. הדתות השונות השתמשו במיתוסים עתיקים כדי להסביר את תופעות הטבע ואף נתנו בידי האדם אמצעי קסם להתמודדות עם המצוקות שאותם הם חוו. העת החדשה היא תקופה שבה העולם הופך ליותר ויותר מובן עבור האדם, בזכות התפתחות המדע והידע האנושי. אך לא זו בלבד, האדם המודרני מסוגל להתמודד בכוחותיו הוא ובעזרת המצאותיו הטכנולוגיות עם בעיות ואתגרים שבעבר לא היה להם פתרון.²¹⁴ על פי ובר והיסטוריונים אחרים, השינוי התודעתי המודרני הוא המשך של הרפורמה הפרוטסטנטית אשר שחררה את האדם מן התלות המוחלטת שהיתה לו בכנסייה. לפי לותר, לכל אדם גישה ישירה לכתבי הקודש, ללא תיווך של הכנסייה. זוהי גישה הנותנת כוח רב בידי של האינדיבידואל ומפרקת את הסמכות ההיררכית של הידע הדתי. לכן הפרוטסטנטיות נחשבת כתנועה שמבשרת את תהליכי החילון בעת המודרנית. הדת שהיתה מקור הסמכות והתבונה הופכת בעידן המודרני לאופציה אחת מני רבות, כפי שסיכם זאת יהושע אריאלי: "ההיסטוריה המודרנית משמעותה היתה היציאה ההדרגתית של כל תחומי החברה מסמכותה והשפעתה של הכנסייה. תהליך זה מסתיים על פי קריטריון זה בשלב שבו הכנסייה עצמה והדת נהפכות

213. מכס ובר, האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם (מגרמנית: ברוך מורן) עם עובד, תל אביב, 1984, עמ' 50.

214. דוגמה למודעות לשינוי בתודעה האנושית ו"להסרת הקסם מהעולם" בעת החדשה, אפשר לראות בדבריו של דב בער בן שמואל, השוחט מליניץ, חסיד ממעריצי הבעל שם טוב באוקראינה, שליקט וערך בסוף המאה השמונה-עשרה ספר בו סיפורי מופתים על הבעש"ט, ששימש כבסיס לספר המפורסם "שבחי הבעש"ט". בהקדמה לספר הוא מתאר תקופה קדומה של עולם מלא קסם שבו מתרחשים ניסים ומסתובבות רוחות רעות: "וגם אני נתתי אל לבי כי מאז הייתי לאיש ועד זקנה קרוב לשיבה שאני רואה בעוונותינו הרבים מדי יום ביום נתמעטו הניסים ונסתלקו המופתים. כי בימים קדמונים אירע לפעמים שוכבים בגייעה שקורים הינער בעט וכשקמו וחיו היו מספרים מהנוראות שראו בעולם העליון [...] ומחמת כל אלו דברים היו רבים חוזרים בתשובה והאמונה היתה מתחזקת בלב כל איש ישראל. ועכשיו בעוונותינו הרבים נתמעטו הצדיקים וחשכו הרואות בארובות ובעוונותינו הרבים נפלה האמונה עד מאוד וכמה מינות נזרקה בעולם, לא ניתן לכתוב סרה על עם ה' והשי"ת יכפר על זאת. על כן יעצנו לכתוב הנוראות ששמעתי מאנשי אמת. [...] וכתבתי כל זה לזכרון לבני ולבני בני שתהיה להם זאת לזכרון לחיזוק אמונות ה' ותורתו ואמונת הצדיקים ואמונת כל שמקרב את עצמו להשי"ת ולתורתו" (הקדמת הכותב, דב בער מליניץ, לשבחי הבעש"ט, מהדורת ש.א. הורודצקי, תל-אביב, תש"ז, עמ' לה-לו. דבריו צוטטו בספרו של שמואל פיינר, שורשי החילון, עמ' 323). בהקדמה מבקש המחבר להשיב את הקסם לעולם על ידי סיפורי ניסים הקשורים לבעש"ט.

למוסדות וולונטריים בין מוסדות החברה כאשר תפקידיהן וסמכויותיהן מוגדרות על ידי המדינה או החברה או המערכת המשפטית החילונית.²¹⁵ את הביטוי הספרותי לחילון טבע פרידריך ניטשה באמירה ששם בפיו של "האיש המטורף": "לאן פנה האלהים? כה אמר, 'אנוכי אגידנו! אנחנו הרגנוהו – אתם ואני! כולנו רוצחיו! [...] ועוד מספרים, שאותו מטורף חדר עוד באותו יום עצמו לתוך כנסיות שונות והשמיע שם את תפילת האשכבה על מות אלוהי הנצח. וכאשר אחזו בו והוציאוהו החוצה, שוב ושוב חזר ואמר להם: 'וכי מה הן כל הכנסיות האלו כיום, אם לא קבריו ומצבותיו של האלהים!'"²¹⁶

ב. מסמכות לאוטונומיה – משלטון מלוכני לדמוקרטיה לאומית

כאמור, השינוי המאפיין את המעבר מן התקופה הקדם מודרנית למודרנית הוא המעבר מכוח, סמכות וידע שנמצאים מעבר לאדם, מעבר ליכולת ההשגה שלו ומחוץ לשליטתו, לכוח, סמכות וידע הנמצאים בתוך האדם ובשליטתו. זהו פשר המעבר מעולם הנשלט על ידי מיתוסים לעולם הנשלט על ידי תבונה ומדע. וזהו גם פשר השינויים העמוקים במבנה הפוליטי של החברה האירופאית עם המעבר למודרניות. התקופה המודרנית מתאפיינת בעליית האינדיבידואליזם ובמרכזיותו של הקיום האנושי, ומכאן מתפתחים המושגים "ליברליזם" ו"הומניזם", כלומר חירות אישית וזכויות האדם באשר הוא אדם, ללא קשר לגזעו, מינו או מעמדו.

השלטון הקדם מודרני היה מבוסס על כוחו של המלך. בני אדם היו נתינים של מלך וחובה היה עליהם לשרתו. המלך שלט על מרחב שלא היה קשור בהכרח לחלוקה האתנית והשבטית של נתיניו. מלחמות המלכים יצרו מדינות גדולות או קטנות שאינן נגזרות מן המבנה החברתי הפנימי. שטחים ובני אדם החיים בהם היו רכוש בר חליפין. היותם של בני אדם נתינים של מלך זה או אחר לא היה מרכיב משמעותי בזהות שלהם. זו היתה קשורה לחברה שלה היו שייכים, לשבט, לקבוצה האתנית או הדתית שבה נולדו וחיו. כוחו של המלך ושלטונו היו חזקים הרבה מעבר לכוחו של הנתין – המלך שלט בחייהם ובכושם של הנתינים ללא עוררין. מדי פעם פרצה מהפיכה והמלך הוחלף במלך אחר, אך המבנה החברתי נותר בעינו.

215. יהושע אריאלי, היסטוריה ופוליטיקה, תל-אביב, 1992, עמ' 167-168.

216. מתוך: פרידריך ניטשה, הולדתה של הטרגדיה, המדע העליון, ירושלים ותל-אביב, תשל"ו, עמ' 274-275.

במעבר מצורת שלטון מלוכנית רודנית לדמוקרטיה מודרנית עובר הכוח מן המלך השליט הבלעדי לכל בני האדם, לכל האזרחים. הם אלו השולטים בחיים שלהם על ידי נציגיהם הנבחרים. הממשלה וראשי המדינה משרתים את האזרחים ולא להפך. כל אדם חופשי לעצב את חייו כרצונו והוא בעל יכולת השפעה על החברה שבה הוא חי. תודעה חדשה זו מלווה בעלייה של מושג הלאומיות והסולידריות האזרחית. האזרח הקטן רואה את עצמו כחלק מקבוצה גדולה יותר שביכולתו להשפיע על אופיה ולעצב את דרכה. הקבוצה הזו היא הקבוצה הלאומית שאליה הוא מרגיש שייכות מתוך תרבות ושפה משותפת. כך נוצרו המדינות המודרניות שהתעצבו מתוך תהליכי גיבוש לאומיים. הירידה בעוצמתה של הדת כמגדיר זהות אפשרה את ההשתייכות ללאום ללא קשר למוצא הדתי ויצרה מוקד זהות חדש – הלאומיות.

ג. מתודעה של גורל וקדושת העבר לתודעה של בחירה וקדמה

התמורות העמוקות שתוארו כאן השפיעו על התודעה האנושית ושינו את מגמת פניה. יעקב כ"ץ תיאר את החברות המסורתיות, הקדם מודרניות כן: "החברות האלה מבססות את קיומן, את שאיפותיהן, לא על ערכים ועל ידיעות שעתידות הן לגלות ולפתח. אלה החיים בתוכם סבורים שאבותיהם הנחילו להם את כל הדרוש, הן במובן המעשי והן במובן העיוני, מן הימים הקדמונים, וכי אפשר לו לאדם, ואף ראוי לו, לכלכל את מעשיו על פי מנהג אבותיו, ואין הבדל עקרוני לענין זה בין התחומים, בין אם זה תחום דתי או תחום כלכלי."²¹⁷ העבר הוא קדוש ונשגב, ולכן ככל שידע, או דרך התנהגות עתיקה יותר היא בוודאי טובה ונכונה יותר. חכמי העבר היו גדולים וקדושים ומאז ועד ההווה חלה "ירידת הדורות". כ"ץ מבהיר שגם בחברות קדם מודרניות היו תמורות ושינויים, אלא שהתודעה ביחס לשינוי היתה שונה מזו של העת המודרנית.

האמת היא שבאמרנו חברה מסורתית אין אנו רוצים לומר שחברה זו היתה גם בפועל חברה בלתי משתנית, אלא שחברה זו לא רצתה בשינויים, לא שאפה לשינויים, היא בקשה ליישב את השינויים לאור המסורת [...]. החברה המסורתית משתנית למעשה, אבל משימה עצמה כאילו אינה

217. יעקב כ"ץ, "חברה מסורתית וחברה מודרנית", מגמות י, תשי"ט, עמ' 304-311, שם, עמ' 304.

משתנית. החברה המודרנית מתכוונת להשתנות או לפחות יש בה ציפייה לקראת שינויים, הקשה לאדם המודרני לראות ערך בדבר בזכות זו בלבד שהוא התנחל. עצם הדבר שאבות-אבותינו כך עשו – דבר זה אינו נותן עדיין לאדם המודרני בטחון שכך ראוי שיעשה, והוא מחפש את האישור לדרך התנהגותו על בסיס אחר, מדעי או פסבדו-מדעי; על כל פנים בסיס רציונלי שאינו נובע רק מתוך קבלת הערכים של העבר.²¹⁸

התודעה המניעה את החברה המודרנית היא תודעת הקדמה, הפרוגרס, שעל פיו הישן, העתיק, הוא פחות טוב מן ההווה, והעתיד יהיה אף טוב יותר מן ההווה. תודעה זו מבוססת על הניסיון האנושי של בני אדם החיים במצב המודרני אשר רואים את ההתקדמות המדעית והטכנולוגית ואת התמורות החברתיות והכלכליות כשיפור ניכר ממה שהיה בעבר. ניסיון זה יוצר את הציפייה לעתיד טוב יותר ואת הדחף להמשיך ולשנות כדי לשפר ולהועיל.

הבחנה נוספת בין עולם החיים הקדם מודרני ובין המצב המודרני הוא ההבדל התודעתי ביחס לאפשרויות הבחירה של האדם. פיטר ברגר הדגיש כי "המודעות המודרנית מהווה חלק מן המצב שבו נמצא האינדיווידואל העכשווי. האדם אינו נמצא רק בתוך העולם המודרני, אלא הוא נתון בתוך המבנה של התודעה המודרנית."²¹⁹ השינוי התודעתי הוא לעתים עמוק יותר מן השינוי במציאות עצמה, אך התודעה האנושית היא כוח חזק ביותר, ולכן חשוב לעמוד על הבדלי התודעה בין התקופות. התודעה המודרנית היא תודעה של בחירה, לעומת התודעה המסורתית הקדם מודרנית שהיא תודעה של גורל. בחייו של האדם בחברה המסורתית רוב דרכי ההתנהגות האישית והחברתית קבועים ומובנים מאליהם. "כך נעשים הדברים, ולא בשום דרך אחרת. כך מתחתנים, כך מגדלים ילדים, כך מתפרנסים, כך משיגים כוח ויוצאים למלחמה, כך ולא אחרת. וכיון שבני אדם גוזרים את זהותם ממה שהם עושים הם אינם יכולים להיות מישהו או משהו אחר. [...] המוסדות והזהויות המסורתיות הן ה'מובן מאליו', הן בטוחות כאלו היו עובדות טבעיות. במילים אחרות, החוויה המרכזית של היחיד ושל החברה היא חוויה של גורל."²²⁰ הגורל הוא תודעה מאפיינת של המסורתיות. לעומת זאת, במודרניות המאפיינת הוא תודעת הבחירה. מי שחי בחברה המודרנית חושב שהוא יכול לבחור השכלה, מקצוע, עם

218. שם, עמ' 305.

219. Peter L. Berger, *The heretical Imperative*, N.Y. 1979, p.7 (תרגום שלי, א"פ).

220. שם, עמ' 13.

מי לחיות והיכן ובמה להאמין. התקשורת מביאה לאדם מידע רב, יכולת התחבורה מאפשרת לו לבקר במקומות מרוחקים. "מה שבעבר היה גורל הוא בעת המודרנית סדרה של אפשרויות בחירה."²²¹ כאמור, מדובר בתודעה האנושית ולא דווקא במצב האנושי. גם בתקופות קדומות התרחשו שינויים ובני אדם חרגו מן הגורל הצפוי להם ושינו את חייהם ולעתים גם את חיי החברה שבה הם חיו ועליה השפיעו. ובמקביל, גם בני אדם מודרניים מוגבלים באפשרויות הבחירה, והמציאות הכלכלית והחברתית אינה מאפשרת להם את מה שנדמה כאפשרי בחברת השפע המודרנית.

ד. השלכות המפנה המודרני על הקיום היהודי באירופה

ככל שאר בני אירופה חווים היהודים את המעבר למודרניות. שני היבטים מרכזיים של התמורה משפיעים באופן משמעותי על הקיום היהודי. הראשון הוא היחלשות הזיקה הדתית. עליית ההשכלה והתבונה וירידת קרנה של הדת באירופה גורמות להיחלשות הקשר של יהודים למסורת הדתית שלהם. כמו שכניהם הנוצרים, גם היהודים, ובעיקר המשכילים שבהם, מפסיקים לתפוש את הדת כמרכיב מרכזי בזהותם האישית. זאת ועוד, היחלשות הזיקה הדתית באה בד בבד עם העלייה בזהות הלאומית. בשונה מן העבר, עתה, עם עליית הערכים ההומניסטיים והדמוקרטיים, מוצעת הזהות הלאומית גם ליהודים החיים במרחב הלאומי. בשונה מן העבר, יהודים אינם נדרשים להמיר את דתם לנצרות כדי להיות חלק מחברת הרוב. כל מה שנדרש מהם הוא לוותר על המרכזיות של הדת בזהותם ולהפנים את הזהות הלאומית הכללית, הסובלנית לכל הדתות. אך מצב חדש זה מחייב את דחיקתה של הדת מהיותה מרכיב הזהות המרכזי להיותה חלק מסוים ומוגבל של הקיום האנושי והקהילתי.

דוגמה מובהקת לכך היא דרישתו של נפוליאון מיהודי צרפת שלאחר המהפיכה לוותר על ההיבט הלאומי בתפיסתם היהודית. היהדות יכולה להתקיים בצרפת רק בהגדרתה כדת, ודת היא רק חלק מהקיום האנושי ואינה מגדיר הזהות המרכזי של האדם המודרני. כבר בראשית המהפיכה אמר הליברל הצרפתי, הרוזן דה קלרמון־טונר, בנאומו באסיפה הלאומית הצרפתית (דצמבר 1789): "מן היהודים בתור אומה יש לשלול הכול, אולם ליהודים כפרטים יש לתת הכול [...]. אל להם להיות במדינה גוף פוליטי ואף לא מעמד, עליהם להיות אזרחים כפרטים [...]. הימצאות חברה של לא־אזרחים במדינה היא פסולה, ולא כל שכן של אומה בתוך

221. שם, עמ' 16.

אומה.²²² נפוליאון דרש מהיהודים להקים "סנהדרין" שתכריז על שינויים בהלכה היהודית כך שתתאים לרוחה של צרפת המודרנית. כך כותב חוקר התקופה חיים ברקוביץ:

לדברי נפוליאון עצמו, הבעיה הייתה טמונה בכישלון היהדות להבחין בין חוקים דתיים לחוקים פוליטיים: לעומת מצוות הדת הנצחיות באופיין, ולפיכך הבלתי משתנות, היו תקנותיה הפוליטיות של היהדות מוגבלות לימי קדם כאשר ישבו היהודים בארצם והיו אומה בין האומות. היות שההלכה היהודית אינה תקפה למציאות בת הזמן רשאית סנהדרין חדשה לבטל את כל החוקים הזוועתיים... שעשויים לחול רק על יהודים היושבים בפלסטינה. טענה זו נתבססה על השאיפה הכללית לצמצם את מקומה של הדת בחברה. הרגלים, מנהגים וסמלים משותפים לכל האזרחים נראו כסוכני הלכידות והאחדות הלאומיים, ואילו הדת אמורה הייתה להצטמצם לענייני מצפון. רק אופן עבודת האל נועד להבדיל למעשה בין קבוצה אחת לזולתה.²²³

הסנהדרין של יהודי צרפת התכנסה בחורף של שנת 1807 וקבעה כי יש להבחין בין היהדות כדת ליהדות כלאום פוליטי:

אם כן איפה מבארים אנחנו כי תורת ה' תמימה, אוצר כל כלי חמדה, מורשה קהלת יעקב, כוללת מצוות אמוניות (ריליגיוזיש) ומצוות נימוסיות (פוליטיקיש). האמוניות הן הנה מצד מהותן החלטיות, בלתי נתלות לא במאורעות ולא בזמנים. לא כן הנימוסיות, הן הנה משפטי הממשלה אשר הושמו להנהיג עם ישראל בארץ נחלתו, בהיות בישורון מלך ושרים, כהן נושא אפוד, שוטר ומושל. והנה הנמוסיות ההנה אינן נוהגות מאז חדל ישראל שכון לשבטיו, עם לבדד.²²⁴

222. מיכאל גרץ, המהפכה הצרפתית והיהודים: דיוני האסיפה הלאומית 1789-1791, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 60.
223. חיים ברקוביץ, מסורת ומהפכה: תרבות יהודית בצרפת בראשית העת החדשה, ירושלים, תשס"ז, עמ' 181-182. הציטוט לקוח ממכתב של נפוליאון.
224. ההקדמה להחלטות הסנהדרין בתוך: ברוך מבורך, נפוליאון ותקופתו: רשומות ועדויות עבריות של בני הדור, ירושלים, תשכ"ח, עמ' 89, הובא אצל ברקוביץ, מסורת ומהפכה, עמ' 198.

מחירה של המודרניות הוא איפוא עיצובה של היהדות כדת ולא כלאום. זוהי פרשנות חדשה של היהדות שמטרתה האפשרות להתקיים בתוך מדינה מודרנית המבחינה ומפרידה בין ענייני הדת הפרטיים והקהילתיים לבין הזהות הלאומית האחידה והמשותפת לכל האזרחים ללא תלות בדתם.

למעלה מיובל שנים לאחר הקמת הסנהדרין היהודית בצרפת הופיע ביטוי ספרותי לגישה זו במזרח אירופה. איש ההשכלה, המשורר יהודה לייב גורדון (יל"ג), כתב בשירו "הקיצה, עמי", שחובר בשנת 1863:²²⁵

הְקִיצָה עַמִּי! עַד מָתִי תִישָׁנָה?
הוּ גַז הַלַּיִל, הַשֶּׁמֶשׁ הָאִירָה,
הְקִיצָה, שָׂא עֵינֶיךָ אָנָּה וְאָנָּה
וְזַמְנָה וּמְקוֹמָהּ אָנָּה הַפִּיָּרָה.

דימוי האור האופייני לנאורות מחייב את יקיצתו של העם היהודי מתרדמת הלילה שלו. עליו להכיר את העולם החדש ואת מקומו בו.

אָרֶץ עֵדֶן זֹאת הוּ לָךְ תִּפְתָּח,
בְּנֵיהַ "אֲחִינוּ" לָךְ יִקְרְאוּ עִתָּה.
עַד מָתִי תִהְיֶה קֶרֶבֶם כְּאֹרֶחַ,
לָמָּה מִנְגִּד לָהֶם תִּלַּךְ אֶתָּה?

וּכְבֹּר גַּם יָסִירוּ שְׂכָמְךָ מִסִּבָּל,
וּמַעַל צְוָאֲרָךְ עֲלֶיךָ יָרִימוּ,
יִמְחוּ מִלִּבָּם שְׂנֵאת שְׂוֹא וְהַבֵּל,
יִתְּנוּ לָךְ יָדָם, לָךְ שְׁלוֹם יְשׁוּמוּ.

האנטישמיות מתפוגגת וליהודים מוצעת אחווה אנושית המחייבת אותם לשנות את דרכם. בהמשך השיר דורש יל"ג מן היהודים לפתח את השכלתם, לדבר בשפת המקום ולעסוק בתחומים שלא היו טיפוסיים ליהודים: תעשייה, חקלאות, ואף שירות צבאי. השיר מסתיים בשורות המפורסמות הבאות:

225. על דמותו ופעילותו של יל"ג ראו: שמואל פיינר, *מלחמת תרבות – תנועת ההשכלה היהודית במאה ה-19*, ירושלים, תש"ע, פרק שמיני.

אֶל אוֹצֵר הַמְדִינָה הֵבֵא חֵילָךְ
 וּבִנְכָסֶיךָ קַח חֵלֶק וְזָבַד.
 הֲיִה אָדָם בְּצִאֲתָךְ וַיהוּדִי בְּאֶהְלָךְ.
 אָח לִבְנֵי אֶרֶץךָ וּלְמִלְכָּךָ עֲבָד.

השותפות המלאה של היהודים בכלכלה הלאומית, והנאמנות למדינה ולשלטונה, אינה נתפסת בעיניו של יל"ג כטמיעה והיעלמות של הקיום היהודי. הקיום היהודי, כמו כל קיום דתי, הוא "באהלך", במרחבים הפרטיים. המרחב הציבורי הוא ניטראלי מבחינה דתית, הוא מרחב הקיום של "האדם", זה המופשט מזהותו הדתית הפרטיקולרית.

במהלכה של המאה התשע-עשרה יצרו יהודי אירופה דרכי התמודדות שונות עם התמורות העמוקות שיצרה המודרנה:

- א. התבוללות – היטמעות מלאה בחברת הרוב. לשם כך לא נדרש מאמץ מיוחד, למעט השלת המרכיב היהודי מן הזהות האישית. כדי להיטמע בזהות הלאומית והתרבותית של חברת הרוב המודרנית לא נדרשה המרת הדת.
- ב. עיצובה מחדש של היהדות כך שמחד גיסא תתאים לערכי המודרניות – התבונה, ההומניזם והליברליזם – ומאידך גיסא תשיל מעליה את ההיבטים הלאומיים ותקבל על עצמה את הזהות הלאומית המקומית. זוהי האופציה של התנועה הרפורמית.
- ג. אורתודוקסיה – עיצובה של היהדות כמחנה מבוצר היטב שאינו מאפשר להשפעות חיצוניות, מודרניות, לחדור אליו.
- ד. הקמתה של תנועה לאומית יהודית מודרנית – הציונות. הדת היהודית לא יכולה לשמש כמגדיר המרכזי של הזהות עבור היהודי המודרני, אך מאידך הוא אינו רוצה לאבד את זהותו הייחודית. המענה למבוכה זו הוא הקמתה של ישות לאומית יהודית מודרנית הבנויה על פי המודל הלאומי האירופאי המודרני. מודל זה מורכב משילוב של ריבונות דמוקרטית, עצמאות, תרבות ושפה משותפים.

בפרקים הבאים אדון בהשקפות העולם הללו שהתפתחו בעת החדשה. השקפות אלה ביקשו לפרש מחדש את הקיום היהודי כך שיוכל להתמודד עם אתגרי המודרנה.